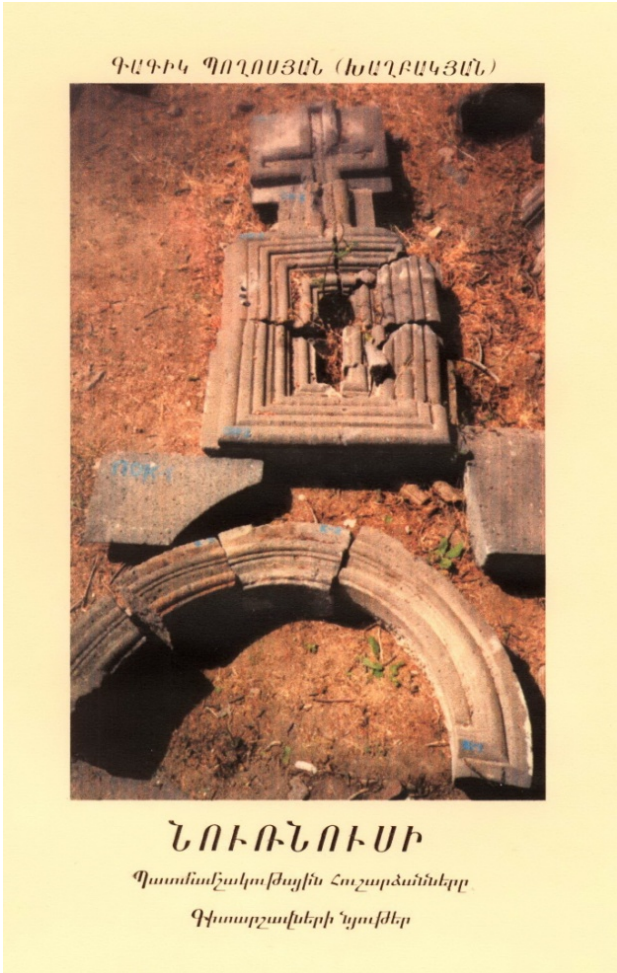


Պողոսյան /Խաղբակյան/ Գ. Հ., Նուռնուսի պատմամշակութային հուշարձանները: 1991, 92, 98 եւ 2004 թթ.. գիտարշավների նյութեր: Երկրորդ լրամշակված հրատարակություն: ՀՀ Մշակույթի նախարարություն; Պատմամշակութային ժառանգության գիտահետազոտական կենտրոն: Խմբագիր՝ Հ. Սիմոնյան: – Եր., Հեղինակահին հրատ., 2019: – 68 էջ, 2 գծագիր, 2 տախտակ, 39 +15լուսանկար:



Գագիկ Պողոսյան-Խաղբակյանի «Նուռնուս. Գիտարշավների նյութեր (1991, 1992, 1998 և 2004 թթ.)» աշխատությունը նվիրված է ՀՀ Կոտայքի մարզի Նուռնուս գյուղից արևմուտք՝ Հրազդանի ձորում գտնվող գյուղատեղիի (X-XIX դդ.) և եկեղեցու (XIII դ.) տարածքում 1991-2004 թթ. ընթացքում «Խորան» մշակութային ընկերության կողմից որոշ ընդմիջումներով կատարված պեղումներին, տարածքի բարեկարգման աշխատանքներին, պատմությանն ու հարակից այլ հարցերին:

Աշխատությունը բաղկացած է հետևյալ հատվածներից.

1. *Նվիրվում է «Խորան» մշակութային ընկերության երեսնամյա տարեդարձին* խորա-

գիրը կրող ներածական հատվածում հեղինակն ընդհանուր գծերով ներկայացնում է 1991-2004 թթ. պեղման-մաքրման աշխատանքների նախապատրաստումը, նպատակները և մասնակիցներին: Նշվում է նաև, որ աշխատությունը նվիրված է մշակութային ընկերության ստեղծման 30-ամյա հոբելյանին:

2. *Հուշարձանի տեղադրությունը* խորագրի ներքո ներկայացվում են հնավայրի տեղը, տարածքում պահպանված հուշարձանները: Նշվում է, որ միջնադարյան գյուղատեղին տարածվում է գետի ձախափնյա թեք ձորալանջին և արևմտյան մասով նստած է տարածքի վրա իշխող բլրի գագաթին կառուցված բրոնզեդարյան ամրոցի (մթա II-I հազ.) վրա: Տեղում պահպանվել են կացարանների մնացորդներ, խաչքարերով զերեզմանոցներ, ձիթհան, կիսավեր, միանավ սրահավոր եկեղեցի (XIII դ.): Շրջակայքում, Հրազդան ձորի ուղղահայաց բարձրացող ժայռերի մեջ կան բազմաթիվ քարայրեր, որոնք օգտագործվել են հնագույն ժամանակներից:

3. *Պատմական ակնարկում* հեղինակը ներկայացնում է հնավայրի պատմությունը վաղագույն ժամանակներից մինչև XX դ., և տարբեր տարիների գիտական ուսումնասիրությունների արդյունքները: Պարզվում է, որ տեղանքը բնակեցված է եղել դեռևս քարի դարի ժամանակաշրջանից, ինչի ապացույցն են պալեոլիթյան կայանները, քարայրերը, տարածքից հայտնաբերված հնագիտական հարուստ նյութը (600-ից ավելի վանակատե աշխատանքային գործիքներ): Նուռնուսի գիտական ուսումնասիրություններն սկսվել են դեռևս անցյալ դարի 30-ական թթ., երկրաբան Դեմյոխիևի հետազոտություններով, շարունակվել են Հայրենական մեծ պատերազմից հետո (Մ. Պանիչկինա, Հարությունյան, Ս. Մարդարյան) և 1990-ական թթ. (Բ. Երիցյան, Բ. Գասպարյան):

Հպանցիկ հիշատակելով բրոնզեդարյան ժամանակաշրջանն ու պահպանված հուշար-

ձանները (մթա II-I հազ. ամրոց և այլն), շարադրանքում սահուն անցում է կատարվում միջնադարին:

Աշխատության մեջ հիմնական շեշտը դրված է միջնադարյան բնակավայրի պատմության, Ջաքարյան տիրապետության օրոք XIII դ. կառուցված եկեղեցու և խաչքարերով գերեզմանոցների վրա: Եվ դա հասկանալի է: Հենց այս հուշարձաններում են «Խորան» ընկերության արշավախմբերը կատարել ուսումնասիրություններ, պեղման-մաքրման, խաչքարերի վերականգնման ու ամրացման աշխատանքներ, չափագրություններ: Շարադրանքից հստակ երևում է, որ հենց այստեղ ձորում է եղել Նուռնուս հին գյուղը, որը մինչև XVIII դ. բնակեցված է եղել բացառապես հայերով: Թուրքալեզու բնակիչները հաստատվել են XVIII դ. սկսած և մնացել են մինչև 1918 թ.: Այդ ժամանակ էլ գյուղը ձորից տեղափոխվել է վերև, ներկայիս տեղը, իսկ ձորամիջյան կառույցները ժամանակի ընթացքում ավերվել են՝ ենթարկվելով ոչ միայն բնական, այլև մարդկային գործոնի ազդեցությանը: Եկեղեցին ավերվել է ավելի շուտ՝ Արարատյան դաշտավայրի 1679 թ. մեծ երկրաշարժից:

Միջնադարյան Նուռնուս և եկեղեցին ներկայացնելիս հեղինակը վկայակոչում է եկեղեցու պատերին պահպանված արձանագրությունները, հայերեն ձեռագրաց հիշատակարանների տվյալները, խոսում է Նուռնուսի՝ Հայոց գրչության, թեկուզ և փոքր, կենտրոններից մեկի մասին, վեր հանելով այստեղ գործած գրիչների՝ Պետրոսի և Յովհանես դպիրի անունները: Իսկ հիշատակարանները վկայում են, որ XVII դ. եկեղեցում ընդօրինակվել են Աստվածաշունչ մատյան, Ավետարաններ, Տաղարան և այլն: Հեղինակը ճշգրտում է նաև գրիչների գործունեության տեղագրությունը, համոզիչ կերպով ցույց տալիս, որ նրանք գործել են ոչ միայն Նուռնուսում, այլև՝ հարևան Նախամարգ ու Կակաղա գյուղերում: Երեք գյուղերն էլ գտնվում էին Բջնո վանքից ոչ հեռու և հայտնվել էին վերջինիս ազդեցության ոլորտում:

4. Աշխատության առանձին գլուխ է *Երկու խոսք փակագրի մասին* խորագիրը կրող հատվածը, որտեղ Նուռնուսի եկեղեցու պատին փակագրված Աստվածատուր անունը

համեմատելով Գետարգելի վանքի (Չագավանք) զանգակատան և Կարենիսի վանքի դամբարան-եկեղեցու պատերին առկա նույնատիպ փակագրերի, ինչպես նաև՝ հարակից այլ արձանագրությունների հետ, հեղինակը եզրակացնում է, որ երեք հուշարձաններում էլ գործ ունենք ոչ թե XVII դ., ինչպես ենթադրում է վիմագրագետ Սեդրակ Բարխուդարյանը, այլ XV դ. նշանավոր քարգործ վարպետ Աստվածատուր կազմողի հետ, ում կերտած և թվակիր խաչքարերն այսօր էլ գտնվում են Առինջի պատմական, մեծ գերեզմանոցում:

5. *Աշխատանքների ընթացքը* բաժինն աշխատության ամենամեծ բաժինն է և բաժանվում է մի քանի ենթաբաժինների՝ *Մաս Ա (Եկեղեցի, 1991-1992 թթ.)*, *Մաս Բ (Բլրի գերեզմանոց, 1992 թ.)* և *Մաս Գ (Եկեղեցի և գերեզմանոց, 1998 թ.)*: Հեղինակն ամենայն մանրամասնությամբ ու բժախնդրությամբ ներկայացնում է ձորամիջյան գյուղատեղիի տարբեր հատվածներում և տարբեր տարիներին «Խորան»-ի արշավախմբերի կողմից կատարված աշխատանքների ընթացքը՝ եկեղեցու պեղումները, հայտնաբերված խաչքարերն ու քանդակագործ բեկորները, նկարագրում է գերեզմանոցների բարեկարգման և ընկած խաչքարերի վերականգնման գործընթացը, վերձանում է եկեղեցու պատերին և խաչքար-տապանաքարերի վրա փորագրված վիմագրերը, հիշատակում է նույնիսկ առաջին հայացքից աննշան թվացող աշխատանքային իրողությունները: Շարադրանքն ուղեկցվում է բազմաթիվ լուսանկարներով, չափագրություններով, արձանագրությունների գրչանկարներով, ինչն ավելի տպավորիչ ու առարկայական է դարձնում կատարված աշխատանքը:

6. Աշխատության վերջում կցված *«Հավելվածներ»*-ում ներկայացված են Պետրոս և Յովհանես գրիչների ընդօրինակած ձեռագրերի հիշատակարանները, հնագիտական գտածոների աղյուսակները, աշխատանքների ընթացքը և մասնակիցներին պատկերող լուսանկարներ, ժամանակագրական ցանկեր և այլն: Աշխատությունն ավարտվում է խնդրո առարկայի հետ առնչվող օգտագործած գրականության ցանկով, տեղանունների ու անձնանունների այբբենական ցանկերով:

Գագիկ Պողոսյան-Խաղբալյանի «Նուռ-

նուս. Գիտարշավների նյութեր» աշխատությունը փոքրածավալ լինելով հանդերձ, կատարված է մեծ բարեխղճությամբ, գրագետ լեզվով, փաստացի-գտածո և մատենագրական հարուստ նյութերի հիման վրա, վիմական և գրավոր սկզբնաղբյուրների մանրագննին ուսումնասիրությամբ ու համադրությամբ: Այն կարևոր տեղեկություններ է պարունակում ոչ միայն Նուռնուսի պատմության և հուշարձանների, հայ գրչության Նուռնուս, Նախամարգ, Կակադա կենտրոնների մասին, այլև արժևորվում է Մեծ Հայքի Այրարատ աշխարհի Կոտեից և Մազազ գավառների բազմադարյան պատմության ու մշակույթի տարաբնույթ հարցերի հետագա ուսումնասիրության առումով: Ընթերցվում է հետաքրքրությամբ:

1990-ական թթ. «Խորան» մշակութային ընկերության արշավախմբերի իրականացրած պեղումների շնորհիվ բացվեցին կիսով չափ հողածածկույթի տակ գտնվող գողտրիկ եկեղեցին, հայտնաբերվեցին ու պատվանդաններին ամրակայվեցին տեղի խաչքարերը՝ փրկվելով ոչնչացման վտանգից: Աշխատու-

թյունը փաստում է ընկերության կատարած հայանվեր գործը և փոխանցում է այն ուսումնասիրողների ապագա սերունդներին:

2018 թ. ամռանը Նուռնուսի XIII դ. եկեղեցու տարածքում պետական ծրագրի շրջանակներում անցկացվեցին հնագիտական պեղումներ: Աշխատությունն, արատացուցելով 1991-2004 թթ. Նուռնուսի ձորամիջյան միջնադարյան գյուղատեղիի առաջին ծավալուն ուսումնասիրությունները, օգտակար նյութ է տալիս նաև ժամանակակից գործընթացներին:

Գազիկ Պողոսյան-Խաղբակյանի «Նուռնուս. Գիտարշավների նյութեր (1991, 1992, 1998 և 2004 թթ.)» աշխատությունն, անշուշտ, արժանի է հրատարակության: Այն կհետաքրքրի պատմաբաններին, ճարտարապետներին, հնագետներին, մշակութաբաններին, և բոլոր նրանց, ում համար հայ ժողովրդի պատմության ու մշակութային ժառանգության ուսումնասիրությունը սոսկ դատարկ հնչյուն չէ, այլ՝ կյանքի գործ և հետաքրքրությունների շրջանակ:

ՀՀ մշակույթի նախարարության «Պատմամշակութային ժառանգության գիտահետազոտական կենտրոն» ՊՈԱԿ